

TÜRKLERİN MENSUP OLDUĞU MÂTÜRİDÎ MEZHEBİ

İLM-İ KELÂMİN DOĞUŞU

Allahü teâlâ insanlardan kendisine emrettiği şekilde inanıp amel etmesini emretmiştir. İman bilgileri de amel bilgileri gibi Kur'an-ı kerimden sünnet-i nebevîden çıkarılır. İnanılacak ve amel edilecek esasların bazıları açıkça, bazıları örtülü olarak bildirilmiştir. Birincileri ilim ve akıl sahipleri anlayabilir. İkinciler ise ictihad yoluyla anlaşılır. Âmentünün esasları, Allahü teâlânın sıfatları, zinânın, rüşvetin, fâizin haram; namaz, oruç, hac ve zekâtın farz olduğu gibi hususlar açıkça bildirilmiş olduğundan, bunlarda ictihad olmaz, yani bir ilmî görüş ortaya konamaz.

İman ve amel bilgilerinin her ikisine de **fıkh** denir. Fıkh, derinlemesine anlamak demektir. İman bilgilerini amel bilgilerinden ayırmak için **fıkh-ı ekber** veya esas itibariyle Allah'ın kelâmı (sözü) Kur'an-ı kerime dayandığı için **kelâm** da denmiş; amel bilgileri ise **ilm-i fıkh** olarak biline gelmiştir.

İslâmiyetin başlangıcında Hazret-i Peygamber'in sohbeti bereketiyle ümmetin akidesi (inancı) temiz, vicdanı nezih ve aralarında ittifak vardı. Şüphe ettikleri meseleleri Hazret-i Peygamber'e, sonraları ise O'nun râşid, olgun halîfelerine, sahâbilerine sorup öğrenirlerdi. İşte bu bilgilere **Ehlü's-sünneti ve'l-cemaat itikadı** denir. Sünnet yol demek olup, burada Hazret-i Peygamber'in yolunu ifade eder. Cemaat ise, Hazret-i Peygamber'in cemaati, yani arkasında namaz kılanlar, yani Sahâbe-i kiram demektir. Ehlüs-sünne ve'l-Cemaat deyince, Hazret-i Peygamber ve eshâbının yolu anlaşılır. Nitekim Hazret-i Peygamber, "**Bir zaman sonra, ümmetim yetmişüç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmişikisi Cehenneme gidip, yalnız bir fırkası kurtulur. Bu fırka, benim ve eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir**" buyurdu [Ebû Dâvud: Sünnet 1 (4597)]. Kurtulacağı va'dedilen bu fırkaya, **fırka-ı nâciye**, diğerlerine de **fırka-ı dâlile** denir. İslâm inancına göre fırka-ı nâciye cennetlidir. Fırka-ı dâlleden itikadı küfre varmamış olanları, itikadlarındaki bozukluk kadar cehennemde kalıp, sonra cennete gideceklerdir. Çünkü hadîs-i şerîfte "ümmetim" buyurulmuştur. Buraya kadar anlatılanlar ilm-i kelâmın birinci devresini teşkil eder.

İLM-İ KELÂMİN İKİNCİ DEVRESİ

İşte aradan bir hayli müddet geçip de nur-ı nebevîden (Peygamberlik nurundan) istifade zayıflayınca, bir kısım insanların akidelerindeki saflık, fikirlerindeki sağlamlık ve aralarındaki samimiyet azalmaya yüz tuttu. Ortaya Hazret-i Peygamber ve eshâbının yoluna uymayan inanışlar çıktı. **Ehl-i bid'at** denilen bu fırka mensupları propagandaya başladılar. İlk önce **Hâricî** fırkası doğdu. Bunu **Şia** ve **Mûtezile** fırkaları takip etti. Mürcie, Müşebbihe, Cebriyye, Neccariye gibi başka bid'at fırkaları da zuhur ettiyse de, hiçbiri ilk üçü kadar tesirli ve devamlı olmadı.

Halbuki âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmiş veya hakkında sahâbe-i kiram arasında icma'a (ittifaka) varılmış hususlarda ictihad câiz değildir. İşte bir kısım insanlar, bu sahada ictihada kalkıştığı için hataya düşmüş, doğru yoldan ayrılmıştır. Meselâ Hazret-i Peygamber'den sonra Hazret-i Ebû Bekr'in üstünlüğü ve halîfeliğinin sıhhati hakkında icma' hâsıl olmuştur. Sonradan ortaya çıkıp bu hususta söz söylemek câiz değildir. Büyük günah işleyenlerin kâfir olmaması, insanın irade-i cüz'iyeye bakımından fiillerinde mecbur olmaması, sahâbenin hepsinin âdil oluşu, Kur'an-ı kerîmin mahlûk olmaması, peygamberlerin masum (günahsız) oluşu, ehl-i kiblenin tekfir edilmemesi (bid'at ehlinin kâfir sayılmaması), mest üzerine meshin, rüyetullahın (Cennette Allah'ın görülmesinin), kabir sual ve azabının, şefaatin (kıyâmet günü bazı günahkârların peygamberler, veliler ve şehidlerin arabuluculuğu ile affedilmesi), kerâmetin (evliyâların gösterdiği hârikulâdeliklerin) hak oluşu gibi hususlar Ehl-i sünnetin alâmetidir.

Ehl-i sünnet denilen fırka, iman, itikad ve amel bilgilerinde Eshâb-ı kirâmın yolundan ayrılmamıştır. Açıkça naslarda (âyet ve hadîslerde) bildirilmemiş ve hakkında da icma' bulunmayan hususta ictihad câizdir. İşte Ehl-i sünnet fırkasına dâhil Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî gibi mezheplerin birbirinden ayrılmaları bu suretle olmuştur.

Bunun dışındaki fırkalar, sahâbe-i kirâmın icma'ına uymamış; nasları kendi anlayışlarına göre tefsir ve te'vil etmeye (yorumlamaya) başlamıştır. İşte bu kötü gidişin önünü tutmak üzere Hazret-i Ali, Hasen el-Basrî, İmam Cafer es-Sadık, İmam Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Evzâî, Ömer bin Abdülaziz gibi zâtlar, fıkıh-ı ekber veya ilm-i kelâm denilen ilmin esaslarını koymaya ve bid'at fırkalarıyla mücâdele etmeye lüzum görmüştür. Mûtezile mezhebinin zuhurundan yaklaşık bir buçuk asır sonra, selef âlimlerinden Abdullah bin Küllâb el-Basrî (240/854), Hâris el-Muhâsibî (243/857), Ebu'l-Abbas el-Kalânîsî, Ehl-i sünnete itirazları cevaplayıp ehl-i bid'at ile mücâdele edebilmek için kelâm öğrenip, selef-i sâlihîn denilen ilk asır âlimlerinden gelen itikad meselelerini, akıl kâideleriyle te'yid etme (doğrulama) ihtiyacını hissettiler. Böylece kelâm ilmi doğmuş oldu.

İşte İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin **Fıkıh-ı Ekber** adındaki eseri bu yolda kaleme alınmış eserlerin ilklerinden ve en meşhurlarındandır. Hazret-i İmam, doğru iman bilgilerini ve ehl-i sünnet itikadının esaslarını bu kitapta toplamış; ayrıca aynı hususta başka kitaplar da yazmıştır. Bu bilgileri başka âlimler de rivâyet etmişlerdir ama, hiç birisi İmam Ebû Hanife'nin bildirdikleri kadar yaygın ve tesirli olmamıştır.

Bu bilgileri Hanefî ulemâsından İmam Mâtürîdî hazretleri, Hanefî mezhebi usullerine göre, yani aklî ve mantıkî delillere de yer verip, ilahî maksadı ön planda tutarak izah ve isbat etmiştir. İmam Eş'arî hazretleri de kendisine ulaşan iman ve itikad bilgilerini, kendi mezhebi olan Şâfiî usulüne göre, yani âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflerin öncelikle ibare ve ifadelerine itibar ederek izah ve isbat eylemiştir. Her ikisi de Mûtezile, Karâmita ve Râfîzî fırkalarıyla mücadelede bulunarak, Ehlü's-sünnet ve'l-cemaat fırkasını müdafaa etmişlerdir.

İmam Ebû Mensur Muhammed bin Muhammed bin Mahmud el-Mâtürîdî, Semerkandlıdır. Sahâbe-i kirâmdan Eyyüb Sultan hazretlerinin soyundandır. Mâtürîd köyünde 238/852 yılında dünyaya gelmiştir. Hakkında çok fazla malumat yoktur. Hocası Ebû Nasr Ahmed bin Abbas el-Iyâdî (331/943), el-Firak ve't-Temyiz müellifi Ebû Bekr Ahmed bin İshak el-Cürcânî'nin, o da Ebû Süleyman Mûsâ el-Cürcânî'nin (200/816), o da İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin talebesidir. Ayrıca Muhammed bin Mukâtil er-Râzî, Nusayr bin Yahya el-Belhî gibi zamanı meşhur ulemâsından okumuştur. İbn Mukâtil ve Nusayr aynı zamanda İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinin talebesidir. Ebû Nasr el-Iyâdî, ensardan Sa'd bin Ubâde hazretlerinin soyundan gelir. Türkistan'ın fethinde şehid düştü. Oğulları Ebû Ahmed ve Ebû Bekr de babalarının ilmine vâris oldu. Hatta "Ebû Hanîfe mezhebinin doğruluğuna en büyük delil, Ebû Bekr Ahmed el-Iyâdî'nin bu mezhebden olmasıdır" denmiştir. Ebû Nasr, Ebû Bekr el-Cürcânî'nin dersine talebesi İmam Mâtürîdî ile beraber katılmış, hatta beraberce icâzet almışlardır. Ebû Bekr de daha evvel Ebû Nasr ile beraber Ebû Süleyman el-Cürcânî'den ders almışlardı.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin, el-Fıkhu'l-Ekber, er-Risâle, el-Fıkhu'l-Ebsat, el-Âlimü ve'l-Müteallim, el-Vasıyye adlı kitaplarının hepsini İmam Mâtürîdî okuyup, hocalarından rivâyet etmiştir. Bu kitaplar, delilsiz kısa ifadeler hâlinde iken, İmam Mâtürîdî bunları delillendirip beyan ederek kelâm ilmine dönüştürdü. Mâverâünnehr ülkesinde Ehl-i sünnetin reisi ve Hanefî mezhebinin yegâne kelâmcısı idi. Dolayısıyla bu mezhebe İmam Mâtürîdî'nin ismi verildi ve Mâverâünnehr ülkesindeki Hanefî

kelâmcılarına Mâtüridî denmeye başlandı. İmam Ebû Hanîfe'nin ismi ancak fıkıh âlimlerine söylenmekle iktifâ edildi.

İmam Mâtüridî'nin talebelerinden dördü çok büyük âlimdir: Ebû İshak bin Muhammed es-Semerkindî (340/951); Ebu'l-Hasen Ali bin Said er-Rüstağfenî, Ebû Muhammed Abdülkerim bin Musa el-Pezdevî (390/999), Ebu'l-Leys el-Buhârî. İmam Mâtüridî 333/944 senesinde vefat etti. Hanefî mezhebindeki Müslümanlar, ezcümle Türkler itikadda İmam Mâtüridî'nin ictihadlarına tâbidir. Zamanında Mûtezile ve Şia mezhebindeki âlimlerin sözlerine karşı güçlü reddiyeler yazmıştır. Ne yazık ki bunlar ve usûl-i fıkıhda yazdığı eserler kaybolmuş; günümüze yalnız tefsirde et-Te'vilâtü Ehlî's-Sünnet adlı tefsiri ile kelâmda Kitâbü't-Tevhid adlı eseri gelebilmiştir. et-Te'vilât kitabını Kâtib Çelebi çok över; sonraki Mâtüridî imamlarının başlıca bundan istifade ettiklerini; ifadesinin açık ve anlaşılmasının kolay olduğunu; bunun da İmam'ın lügat ilmindeki kudreti ile geniş kültürüne delâlet ettiğini söyler. Kitâbü't-Tevhid'in yegâne yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesindedir. Türkçe'ye tercüme olunmuştur.

İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ise Basralıdır. Sahâbe-i kiramdan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin soyundandır. Önceleri Mûtezile mezhebinde olup, Ebû Ali el-Cübbâî'nin (303/916) talebesi ve üvey oğlu idi. Kırk yaşında iken, Hazret-i Peygamber'i rüyasında görmek suretiyle itikadına pişman oldu ve bu mezhebi terkettiğini câmide herkese ilan etti. Ebû İshak el-Mervezî'nin, o da İbn Süreyc'in, o da Za'ferânî'nin, o da İmam Şâfî'nin talebesidir. Vâlilik, kâdılık gibi yüksek makamların Mûteziililer elinde bulunduğu bir zamanda, Mûtezile mezhebinin reddeden ve Ehl-i sünneti müdâfaa eden kitaplar yazdı. Bağdad'da 324/936 senesinde 64 yaşında iken vefat etti. Bu da ilm-i kelâmın ikinci devresidir.

Ehl-i sünnetin bu iki mezhebi, usullerinde akîl delillere mühim yer vermiş olmakla beraber, bu bakımdan Mûtezile'den uzaktır. Mûtezile, inanç hususundaki nassları yanlış te'vil ederek teşbih (Allah'ın insana benzer olduğu) inancını benimseyen ve akla karşı çıkanlara karşı bir reaksiyon olarak doğmuş; bu sebeple akla çok ehemmiyet vermiştir. Bu mezhepte akıl bazen hareket noktası, bazen de hakemdir. Bu yüzden kader, rüyetullah, şefaât, sırat, mizan gibi hakikatleri akla uymadığı için reddetmiştir. Halbuki Ehl-i sünnet, bilhassa İmam Mâtüridî, akla ifrata kaçmadan mühim bir yer vermiştir. Bu sebeple Allahü teâlânın sıfatlarıyla alâkalı müteşâbih (mânâsı açıkça anlaşılamayan) âyetleri kat'î te'vil etmekten kaçınmıştır.

İLM-İ KELÂMİN ÜÇÜNCÜ DEVRESİ

Mâtüridiye ve Eş'ariye mezhebinde sonra başka kelâm alimleri de gelmiştir. Hakîm es-Semerkindî (324/953), el-Pezdevî (493/1100), Ebu'l-Mu'in en-Neseffî (508/1115), Ömer en-Neseffî (537/1142), el-Ûşî (575/1179), es-Sâbûnî (580/1184), et-Türpüşî (661/1262), Burhaneddin en-Neseffî (687/1289), Ebu'l-Berekât en-Neseffî (710/1310), Adûdüddin el-Îcî (755/1353), Seyyid Şerif el-Cürcânî (816/1413), İbnü'l-Hümâm (861/1457), Hızır Bey (863/1458), Hayâlî (870/1465), İmam Rabbanî (1034/1624), el-Bayâdî (1098/1687) Mâtüridiye'de; İbn Füreke (406/1015), el-Bakıllânî (403/1013), el-İsferâyînî (418/1027), el-Cüveynî (478/1085), el-Gazâlî (505/1111), eş-Şihristânî (548/1153), er-Râzî (606/1209), el-Âmidî (631/1233), el-Beydâvî (685/1286), et-Teftazânî (793/1389), ed-Devânî (908/1502) de Eş'ariye'de şöhret yapmıştır.

Bunlar, kendi mezhepleri usulü çerçevesinde kalarak İmam Mâtüridî veya İmam Eş'arî hazretlerinin bildirdikleri iman ve itikad bilgilerini izah ve isbat etmiştir. Bunlardaki müphemlikleri açıklamaya çalışmış; noksanlıkları tamamlamaya çalışmıştır. Gerektiğinde İmam Mâtüridî veya Eş'arî hazretlerinden farklı ictihadlarda bulunmuşlardır. Ayrıca feylesofların İslâmiyet'e uymayan inanış ve sözlerine cevap

mahiyetinde eserler kaleme alınmıştır. Bu da ilm-i kelâmın üçüncü devresidir. Mâtürîdî mezhebi Mâverâünnehr gibi uzak ve kapalı bir muhitte ortaya çıktığı için, Bağdad, Basra gibi ilim merkezlerinde fazla tanınmamış ve Eş'arî kadar meşhur olmamıştır. Ancak Ehl-i sünnet akîdesinin korunmasında çok büyük emeği geçmiştir.

Hanefî âlimlerinden Buhârâlî Nûrûddin es-Sâbûnî (580/1184) el-Bidâye adlı eserinde Mâtürîdî itikadının esaslarını anlatıp izah etmektedir. Fadlullah et-Türpüşî'nin (661/1262) el-Mu'temed fil-Mu'tekad adındaki akâid risâlesi de kıymetlidir. Osmanlı ulemâsından Gümüşhaneli Ahmed Ziyâüddin Efendi (1311/1893) de el-Câmi'ül-Mütun adlı eserinde Mâtürîdî itikadını izah etmektedir. Hepsî Türkçeye çevrilip basılmıştır.

KİMLER MÂTÜRİDÎDİR?

Hanefîlerin hemen hepsi Mâtürîdiye mezhebindedir. Şâfiî ve Mâlikîlerin hemen tamamı, ayrıca Hanbelîlerin büyük bir kısmı Eş'arî; diğer bir kısmı da Selef-i sâlihîn mezhebindedir. Selef mezhebi, İmam Mâtürîdî ve Eş'arî hazretlerinden önceki devirde mevcut bulunan ve İmam Ebû Hanîfe, Hasen Basrî, İmam Şâfiî, Ahmed bin Hanbel gibi âlimlerin mensup olduğu itikad bilgileridir. Fazla tafsilatlı olmayan bu bilgiler, meselâ büyük Hanefî âlimi İmam Tahâvî'nin (321/933) Akîde adlı eserinde anlatılmaktadır. Şiîlerin İmamiye fırkası, itikad bakımından Mûtezile mezhebindedir. Ama her Mûtezilî, Şiî değildir.

İslâm tarihinin en tartışmalı şahsiyetlerinden biri olan İbn Teymiyye (728/1328) ve önde gelen talebelerinden İbn Kayyım (751/1350), bilhassa Eş'arî mezhebine şiddetle karşı çıkarak gûyâ Selef mezhebini ihyâ etmeye çalıştı. Bunlar, Allahü teâlânın Kur'an-ı kerimde geçen el, yüz, istivâ gibi sıfatlarını kudret, rızâ, ihâtâ gibi cihetlerle te'vil eden İmam Gazâlî gibi âlimlere düşmanlık derecesinde muhalefet ederek, bu sıfatları madde cisim olarak açıklamaya çalıştılar. Allahü teâlânın ciheti olduğunu ve parçaların birleşmesinden meydana geldiğini söylediler. Bu bakımdan Mücessime'ye yaklaştılar. Selef-i sâlihîn, ezcümle İmam Ebû Hanîfe, bu hususta fazla izahat vermemiş; bunların keyfiyet kabul etmeyen sıfatlar olduğunu ve te'vil yapmadan inanıp geçmek lâzım geldiğini söylemiştir. Sonra gelenler bu hususta dalâlete düştükleri için bilhassa İmam Gazâlî gibi âlimler bunları te'vil ederek açıkladılar. İmam Gazâlî, Râzî, Âmidî, Beydâvî gibi hayatları boyunca feylesoflarla mücadele eden Eş'arî âlimlerini, feylesofların yolunda olmakla itham ettiler. Bu yolda sonra gelenler kendilerine **Selefiyye** ismi verdiler ki bugün Suudî Arabistan'ın resmî mezhebidir. Şu kadar ki Selefiyye denilen mezhebin, Selef-i Sâlihîn mezhebiyle bir alâkası yoktur. Zâhiriyye, Mücessime ve Hâriciye fırkalarının mühim tesiri altında ayrı bir yoldur. Buna daha doğru olarak **Vehhâbilik** de deniyor. Çünkü inanç esasları, XVIII. asır Muhammed bin Abdülvehhab (1206/1791) tarafından yazılmış Kitabüt-Tevhîd ve torunu Abdurrahman'ın buna yaptığı şerhi Fethü'l-Mecid tarafından ortaya konmuştur. Bunların en dikkate değer olanları amelleri imandan bir parça olarak görmeleri ve şefaât ile tevessüle karşı çıkmalarıdır.

Hanefî mezhebini taklid eden bir mukallid, Mâtürîdiye itikadının esaslarını tafsilatlı şekilde bilmek zorunda değildir. İnsan, iman bilgilerinden bilinmesi zarurî olanları, yani iman ile küfrü, isyan ile hidayeti ayıracak kadar hulâsa (özet) itibariyle öğrenip iman etmekle emrolunmuştur. Eş'arî, hatta Mûtezile gibi mezheplerin ahkâmını bilmek zorunda hiç değildir. Avamdan bir Hanefînin, İmam Eş'arî'nin bildirdiği gibi inanması beklenmez. Çünkü Hanefîyi taklid etmektedir. Ancak bir meselede Eş'ariye gibi inansa, Ehl-i sünnetten de çıkmış olmaz. Ama "Ben hem Mâtürîdiye, hem de Eş'ariye mezhebindenim" demek bir şey ifade etmez.

Kelâm kitaplarında "Bir kimseye, kimin zürriyetindensin? Kimin milletindensin? İtikadda mezhebinin imamı kimdir? Amelde mezhebinin imamı kimdir diye sual

etseler, bilmese, kâfir olur” yazar. Küfr olan, bunları bilmeye ve söylediklerini öğrenmeye ehemmiyet vermeyerek bilmem demektir. Yoksa avamdan (halktan olup mezhebden anlamayan) bir kimse, imanda veya amelde taklid ettiği mezhebi bilmekle mükellef değildir. Avamdan olanlar rastgeldiği müftiye sorar ve buna göre inanıp amel eder. Sorduğu kimsenin mezhebini ve sözünün delilini bilmek zorunda değildir. Elverir ki inancı ve ameli bir mezhebe uygun olsun. Kendisine itikadda mezhebi sorulursa, Mâtüridiye mezhebindenim demeyip, hatta bunu hiç bilmeyip, Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebinde olduğunu söylese kâfidir. Zaten imanda taklid olmaz. İman bakımından bilinmesi zarurî olan hususları bir üstadın delilleriyle kısaca öğrenip bilmek gerekir. Bunu bilmeyen anasından babasından gördüğü gibi takliden iman eder. Ama istidlâli (delilleri ile öğrenmeyi) terkettiği için günahkar olur.

Berika’da (I/285) yazdığına göre, Hazret-i Enes’e ehl-i sünnetten soranlara, “**Hâmeyni** (iki kayınpederi, yani Hazret-i Ebûbekr ile Ömer’i) **tafdil etmek** (üstün tutmak); **hateneyne** (iki damada, yani Hazret-i Osman ile Ali’ye) **dil uzatmamak; mest üzerine meshi câiz görmektir** (yani Eshab-ı kiramın hepsinin icma’ını kabul edip uymaktır)” diye cevap vermiştir. Bu, Ehl-i sünneti hulâsa eden şümüllü bir cümledir. Dolayısıyla Sahâbe-i kiram bir hususta icma’ ettikten sonra, ictihad ile de olsa başka bir görüş ortaya atmak câiz değildir. Bu görüş ve buna uyanlar ehl-i bid’at sayılmaktadır. Hâricilik, Şia, Mutezile ve benzerleri hep bu şekilde ortaya çıktığı için Ehl-i sünnetten hariçtirler.

Ehl-i sünnet mezhebinin bazı görüşleri ile Mutezile gibi fırkaların görüşleri bazen uyuşabilir. Ehl-i bid’at fırkalarının bütün görüşleri Ehl-i sünnete aykırı değildir.

İKİ MEZHEBİN MUKAYESESİ

Mâtüridiye ve Eş’ariye mezhepleri, Ehl-i sünnetin esas meseleleri hususunda ittifak etmiştir. Ancak izah usulü bakımından aralarında bazı farklar vardır. Bunlar biraz da iki mezhebin farklı beldelerde doğup yayılması ve değişik gruplarla mücadelede bulunması sebebiyle doğmuştur. İki mezhep arasındaki farkları âlimler çok çeşitli vermektedir. Bir kısım âlimlere göre ikisi arasında 13 kadar esaslı fark vardır. Bunların yedisi lafzda, altısı mânâdadır. Tafsilatıyla beraber aradaki farkları 73’e kadar çıkaran âlimler varsa da, bunlar teferruatta olup, iki mezhebin dayandığı esaslara hâlel vermemektedir. Dolayısıyla her ikisi de Ehl-i sünnet dairesinin içindedir. İki mezhep arasındaki en çok fark Hâdimî hazretlerinin Berika adlı eserinde sayılmaktadır. [Bkz. Halil Taşpınar: Mâtüridiye ile Eş’arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı? Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt X/1, s. 213-250, Haziran 2006.]

İki mezhep arasındaki 13 esaslı fark şunlardır [Bkz. Şerafeddin Gölcük/Süleyman Toprak, Kelâm, Konya 1988, 41-43.]

1.Cüz’î irade: Mâtüridîlere göre insanda müstakil bir cüz’î irade vardır. Eş’arîlere göre ise bu irade müstakil değildir, onu da Allah yaratır.

2.Kesb: Eş’arîlere göre kesb, insanın gücünün makdûra iktiranıdır, yani takdir edilenle birlikte olmasıdır. Mâtüridîlere göre ise kesb, kulun bir şeye azim ve niyet etmesiyle o şeyin hâsil olmasıdır.

3.Hüsn ve Kubh: Mâtüridîlere göre hüsn ve kubh (güzellik ve çirkinlik), başka bir tabirle bir şeyin iyi veya kötü olduğunun akılla bilinmesi mümkündür. Bazı şeylerin iyilik ve kötülüğü akıl ile idrak olunur; ilâhî emir ve nehy de ona delâlet eder. Yani bir şey iyi olduğu için Allah tarafından emredilir, çirkin olduğu için de yasaklanır. Diğer bir ifade ile iyi olanlar emredilmiş, kötü olanlar da yasaklanmıştır, Eş’arîlere göre ise, hüsn ve kubh şer’îdir, akıl ile idrak olunamaz. Ancak Allah’ın emir ve yasağı ile bir şeyin iyi ya da kötü olduğu bilinir. Yani bir şey emredilmiş ise iyidir, nehyedilmiş ise kötüdür. Emir ve nehy olmadan iyilik ve kötülük bilinemez.

4.Ma'rifetullah: Mâtüridîlere göre, dinî tebligat olmasa da insan, Allah'ı bilmek zorundadır. Çünkü akıl Allah'ı bilme gücündedir. Eş'arîlere göre ise, akıl hiçbir şeyi vâcip kılamaz. Onun için -akıl Allah'ı bulabilecek güçte olsa bile- Allah'ı bilmek şer' en vâcip değildir. Şeriatın, dinden haberi olmayan insan hiç bir şeyden mesul değildir.

5.Tekvin: Mâtüridîlere göre Allah Tealâ'nın "Tekvin" diye müstakil bir sıfatı vardır. Eş'arîlere göre ise tekvin hakikî bir sıfat olmayıp, itibarî bir sıfattır; kudret sıfatının bir teallukudur.

6.Nübüvvet: Mâtüridîler, nübüvvetin şartlarından biri de erkek olmaktır; kadınların nebî olması câiz değildir, derler. Eş'arîlere göre ise nübüvvet için erkek olmak şart değildir, kadın da peygamber olabilir.

7.Teklif-i Mâ Lâ Yutak (Güç Yetirilemeyen Teklifi) : Allah'ın, insanın gücünün dışında kalan bir şeyin yapılmasını emretmesi ve kullarını bununla mükellef tutması Eş'arîlere göre câizdir ama vâki değildir. Mâtüridîlere göre ise böyle bir teklif câiz değildir. Çünkü bunda bir hikmet yoktur.

8.Sebeb ve Hikmet: Eş'arîlere göre Allah'ın fiilleri bir hikmet ile muallel olmadığı gibi, bir sebebe de bağlı değildir. Çünkü Allah yaptıklarından mesul değildir. Mâtüridîler ise, Allah'ın fiillerinin bir hikmet ile muallel olduğunu ve bunların bir sebebe dayandığını ileri sürerler. Zira Allah abesten münezzehtir. Sebepsizlik ve hikmetsizlik ise abestir. O'nun fiilleri hikmeti icabı meydana gelir.

9.Kelâm-ı Nefsî: Eş'arîlere göre kelâm-ı nefsi'nin işitilmesi câizdir. Mâtüridîler ise kelâm-ı nefsi'nin bizzat işitilemeyeceğini, ancak ona delâlet eden şeyin duyulabileceğini söylerler. [Allahü teâlânın kelâmının, harf ve ses içine sokulmadan öncekine **kelâm-ı nefsi**; harf ve ses içinde bulunanına **kelâm-ı lafzî** denir.]

10.Ezelde Ma'duma Hitab: Eş'arîlere göre ma'duma (yok olan şeye) hitâb-i ilâhînin tealluk etmesi câizdir. Buna göre Allah ezelde mükellimdir. Mâtüridîler ise bunu kabul etmezler. Çünkü bunda bir hikmet yoktur.

11.İbâdet Mükellefiyeti: Eş'arîlere göre kâfirler iman etmekle mükellef oldukları gibi, ibâdet etmekle de mükelleftirler. İbâdet etmedikleri için ayrıca ceza göreceklidir. Mâtüridîlere göre ise, kâfirler imanla mükelleftir, ayrıca ibâdetle mükellef değildir, bundan dolayı ayrıca azap görmezler.

12.İrtidad: Eş'arîlere göre mürted yeniden iman ederse, amelleri de avdet etmiş olur. Mâtüridîlere göre ise amelleri avdet etmez, geriye dönmez. [Mürted, imana gelince, mürted olmadan önce kıldığı ve mürted iken kılmadığı namazları ve oruçları kazâ etmez. Fakat, tekrar hacca gitmesi lâzım olur. Mürted olmadan önce yapmadığı farzları kazâ eder. Mürted olmadan önce yaptığı amellerin sevapları gider ve geri gelmez.]

13. Tевbe-i Ye's: Ye's, ümitsizlik hâlinde (son nefeste) yapılan tevbe, Mâtüridîlere göre makbul, Eş'arîlere göre ise makbul değildir.

MESELELERİN İZAHİ

İrade hürriyeti meselesi

İki mezheb arasındaki en mühim fark insan iradesi bahsinde kendini gösterir. Eş'ariyeye göre kul, fâil-i muhtar değildir. Yani insanın kudretinin, fiili icad etmekte hiçbir tesiri yoktur. Kul, Allahü teâlânın dilediğini dilemekte, o işin yapılmasına, âlet olmaktadır. Dehr sûresindeki, (Siz, ancak Allahü teâlânın dilediğini arzû edersiniz!) meâlindeki âyet-i kerîmeden, Ebül-Hasen-i Eş'arî hazretleri (Allahü teâlâ, sizin istemenizi dilemedikçe, bir şey isteyemezsiniz!) mânâsını anlamıştır. Yani, Allahü teâlâ dilemedikçe, kul, irâde-i cüz'iyyesini kullanamaz demiştir. Eş'arî mezhebine göre, kullar, irâde-i cüz'iyyelerini kullanmakta mecbûr oluyor. Çünkü, Allahü teâlâ, bir kimsenin bir şey yapmağa irâde-i cüz'iyyesini kullanmasını dileyince, o kimse irâde etmeğe, istemeğe mecbur olur. İrâde-i cüz'iyye, mevcut ve mahluk oluyor. Kulun fiili

de halk etmek içinde olup, ayrıca mevcut değildir ve mecazen kesb denir. Yalnızca insanda bu fiile karşı bir meyl söz konusudur ve insan bu meylinden dolayı âhirette mesul olur.

Mâtüridiyeye göre irâde-i cüz'iyeye, bir varlık değildir. Var olmayan şey, yaratılmış olmaz. Irâde-i cüz'iyeye, kullarda bir hâldir. Kuvveti, bir şeyi yapmak ve yapmamakta kullanmaktır. Kullar, irâde-i cüz'iyelerini kullanmakta serbesttir. Mecbûr değildir. Dolayısıyla kulun kudretinin bir fiile tesiri, vasıta olmak itibariyle vardır. Allahü teâlâ irade-i külliye sahiptir. İnsan ise irade-i cüz'iyeye sahiptir. Her şeyi ve insanların iyi, kötü her işini Allahü teâlâ yaratıyor ise de, insanlara ve hayvanlara irade-i cüz'iyeye vermiştir. Irade-i cüz'iyeye insandan meydana gelir. Fakat, insan bunu yarattı denilemez. Çünkü irade hâriçte mevcut bir şey değildir. İnsanın kalbinde hâsıl olmaktadır. Hâriçte mevcut olan şeyin meydana gelmesine halk etmek, yaratmak denir. Allahü teâlânın irade-i külliyesi ise hâriçte var olan bir kuvvettir. Dolayısıyla irade insanda bir hâldir. İyiliğe kullanırsa, Allahü teâlâ iyiliği yaratır. Kötülüğe sarf ederse, onu yaratır. Eğer sarf etmezse, ikisini de yaratmaz. Allahü teâlânın, kul irâde etmeden de, yaratması câiz ise de, ihtiyârî olan işleri yaratmağa, kulların kalblerinin ihtiyâr ve irâde etmesini sebep kılmıştır. Bu sebep olmasa da yaratır. Fakat bu sebep ile yaratması âdetidir. İnsanın fiiline halk değil, kesb denir. İnsan kesbinden âhirette mesuldür. Irâde-i cüz'iyenin sebep olması da, Allahü teâlânın irâdesi ile olur. Kul, bir iş yapmağı ihtiyâr ve irâde edince, yani tercih edip dileyince, Allahü teâlâ da, o işi irâde ederse o işi yaratır. Kul ihtiyâr ve irâde etmezse, ihtiyârî olan o işi yaratmaz. Şu hâlde, kul irâde-i cüz'iyesini ibâdete sarf ederse, Allahü teâlâ, ibâdeti yaratır. Eğer günahlara sarf ederse, günâhları yaratır. O zaman kul, dünyâda fenâ olur, âhirette azap görür. Yukarıdaki âyet-i kerîmenin mânâsını, Ebû Mensur Mâtürîdî hazretleri şöyle açıklıyor: (İhtiyârî işleriniz, yalnız sizin irâdenizle olmaz. Sizin irâdenizden sonra, Allahü teâlâ da, o işi irâde edip yaratır.)

Eş'arîlerden Ebû İshâk el-İsferâînî buyurdu ki, (İnsanların yaptığı, istekli hareketlerinin meydana gelmesinde, kendi kudretleri de işe karışmaktadır. İş iki kudretin bir araya gelmesi ile yapılıyor. Biri, kulun kudreti, ikincisi Allahü teâlânın kudretidir. Aynı iki kuvvetin tesiri ile, bir iş meydana gelir). Yine Eş'arîlerden Kâdî Ebû Bekr el-Bakîlânî buyuruyor ki, (İnsanın kudreti, işin meydana gelmesine değil, işin iyi veya fenâ olmasına, yani tâat veya günah olmasına tesir eder). Böylece bu ikisi de Mâtürîdî mezhebi gibi söylemiş oluyor.

Görülüyor ki Mâtüridiye insan iradesine ehemmiyet vermekte; Eş'ariye bu bakımdan biraz Cebriye'ye yaklaşmaktadır. Mâtüridiye mezhebinde irade hürriyetine geniş yer verilmesi, Türklerin tarihte bir cihan hâkimiyeti ve güçlü medeniyet kurmasında mühim bir âmil olarak görülmüştür.

Allahü teâlânın sıfatları

Eş'arîler Allahü teâlânın sıfatlarını zâtî ve fi'lî olarak ikiye ayırır. Zâtî sıfatları kadîm ve zâtî ile mevcuttur. Tekvîn [var etme], terzık [rızk verme], ihyâ [hayat verme], imâte [öldürme] gibi fiilî sıfatları hâdistir. Tekvin sıfatı, ilim ve kudret sıfatı gibi hakiki bir sıfat olmayıp, izafi ve itibaridir. Tekvin sıfatından beklenen, kudret sıfatında zaten hasıl olmaktadır. Eğer tekvîn zâtî sıfat olursa, mükevven (yaratılan) de kadim olur. Dolayısıyla Allahü teâlânın sıfat-ı sübûtiyyesi, Mâtüridiye mezhebinde sekiz iken, Eş'ariye mezhebinde yedidir; tekvîn sıfatı, kudret sıfatı ile birdir.

Mâtürîdîler bütün sıfatları kadim ve zâtî ile kâimdir der. Bu sebeple sıfatlar arasında zâtî ve fiilî diye tefrik yapmaz. Mâtüridiye'ye göre tekvin ile mükevven de birbirinden ayrıdır. Biri kadîm, diğeri hâdistir. Evet, Allahü teâlâ kullarını yaratmadan rızık verici değildir. Halbuki bu rızık verme işi ilm-i ezeli'de mevcuttur. Bir kimse dikiş

dikmeyi bilip de dikiş dikmeyebilir. Buna yine de terzi denir. Kıyâmet gününün mâliki sözü de böyledir.

İsim ve müsemmâ

İsim, varlıklara ad olan ve onları ifade eden kelimelerdir. Müsemmâ ise isimlendirilen demektir. İsim ve müsemma aynı şey midir? Bu ihtilaf isim kelimesini meydana getiren harflerde değil, kelimenin delâlet ettiği mânâdadır. Mâtüridiye mezhebinde isim, tesmiye ve müsemmâ aynı şeydir. Allahü teâlânın isimleri tevkîfidir. Yani şeriatin bildirmesine bağlıdır. Doksan dokuz ismine esmâül-hüsnâ denir. Şeriatin bildirdiği isimler ile çağrılır ve onlarla zikir olunur. Bunlardan başka isimler ile çağırmağa, zikir etmeğe, şeriat izin vermemiştir. Allahü teâlâyı ârif, fakîh, âkıl, zekî gibi isimlerle anmak câiz değildir. Çünkü bu isimler, cehâlet sonunda hâsıl olan isimlerdir. Allahü teâlâyı tabîb de denilemez. Çünkü tıb, tecrübeler neticesinde elde edilen bir ilimdir. İbâdet ederken, esmâül-hüsnâ dışındaki bir ismi söylemek, meselâ Allah ismi yerine, tanrı demek, câiz değildir. [Hazret-i Ebû Bekr'in hastalığında "Sana tabîb getirelim" dendiğinde, "Tabîb beni gördü" buyurarak istemedi. Burada tabîb sözüyle mecâzen Allah'ı kasederek kadere rızâsını gösterdi. Burada Allah isminin yerine tabîb ismini koymuş değildir.]

İmam Eş'arî'ye göre isim ve müsemmâ bazen aynıdır. Nitekim Allah lafzında isim, müsemmânın aynıdır. Bazen gayrıdır. Hâlık ve râzık sıfatında olduğu gibi. Bunlar başkalarına da nisbet edilebilir. Bazen ne aynı, ne gayrıdır. Alîm ve kâdir sıfatlarında olduğu gibi. Buna göre sıfatların bazıları kadîm, bazıları hâdis olur. Aynı ise kadîmdir. Nitekim Allah'ın adını anmak ile Allah'ı anmak aynıdır. **"Rabbinin o yüce ismini tesbih et!"** âyet-i kerîmesine mukabil, rükû' ve secdede **"Rabbimi tesbih ederim"** deniyor. Eş'arîlerden bazısına göre, isim, tesmiyeden de, müsemmâdan da ayrı şeydir. İsim, müsemmâdan ayrı kabul edilirse, isimlerin hâdis olması lâzım gelir. Kâdı Ebû Bekr'e göre bir lafız Allahü teâlâ için sâbit bir mânâyı delâlet ediyor ve Allahü teâlânın zât ve sıfatlarına halel getirmiyorsa, bu lafız Allahü teâlâyı isim olarak verilebilir. Bununla Mâtüridiye'ye yaklaşmıştır.

Kadın peygamber olur mu?

Erkek olmak, nübüvvetin şartıdır. Kadından peygamber olmaz. Bu, Mâtüridiye'ye göredir. Eş'ariye, Kur'an-ı kerîmde Meryem kıssasını ve **"Hazret-i Mûsâ'nın annesine vahyettik"** (Kasas: 7) meâlindeki âyet-i kerimeyi nazara alarak, kadından da peygamber gelebileceğini, ama gelmediğini söyler. Mâtüridiye ise Muhammed aleyhisselâmdan önceki peygamberlerin kendi şehirlerinin erkeklerinden olduğunu bildiren âyet-i kerimeyi (Yusuf: 109) delil almaktadır. **"Hazret-i Musa'nın annesine vahyettik"** ifadesinin, **"ilham ettik"** mânâsına geldiğini söyler. Nitekim Kur'an-ı kerîmde, **"arıya vahyettik"**, **"kargaya vahyettik"** meâlinde âyet-i kerimeler de vardır. Ayrıca kadınların namazda imamlık, cihadda kumandanlık, kadılık yapmaya ve zekat toplamaya gücünün yetmeyeceğini de nazara alırlar. Eş'arîlerden Teftazânî de erkek olmayı, peygamberliğin şartları arasında sayar.

Fâsığın imâmeti

Fâsık, yani büyük günah işleyen bir kimse, imâmete getirilirse, Mâtüridiye'ye göre bu tayin kerâhetle sahihtir. İmam Şâfiî'ye, dolayısıyla Eş'ariye'ye göre sahih değildir. Sonradan fâsık olan imam da imamlıktan düşer; Mâtüridiye'ye göre düşmez. Mütezile ve Havâric de Eş'ariye gibi düşünmektedir. İmamlık hem namaz imamlığına, hem de devlet reisliğine delâlet eder.

Mümkün olmayan şeyin teklifi

Eş'arî ve Mu'tezile mezheplerine göre, mümkün olmayan bir şeyin yapılmasını, Allahü teâlânın emretmesi câiz değildir. Kendisi mümkün ise de, insanların gücü yetmediği şeyleri emretmesi de, Mütezile'ye göre câiz değildir. Eş'ariye'ye göre ise,

bu câizdir. Fakat, emretmemiştir. İnsanın havada uçmasını emretmek böyledir. İman, ibâdetler ve amellerde, Allahü teâlâ, kullarından gücü yetmediği şeyleri istememiştir. Bunun için, müslüman iken deli olan, gâfil olan, uyuyan, ölen kimse, bu hâlinde tasdik etmekte değil ise de, müslümanlıkları devam etmektedir. Mâtüridiye mezhebine göre, Allahü teâlânın, kullarını onlar tarafından meydana getirilmesi mümkün olmayan şeylerle mükellef tutması câiz değildir. Çünkü körü bakmakla, kötürümü yürümekle mükellef tutmakta olduğu gibi, âcizi teklif altında bulundurmamak hikmetten uzaktır. Allahü teâlâyâ böyle bir şey izâfe edilemez. Teklif, yani mükellef tutmak demek, fâiline zahmet verecek bir işi imtihan için emretmek demektir. Öyle ki yaparsa mükâfatlandırılacak, yapmazsa cezalandırılacak. İşte böyle bir şey ancak kul tarafından meydana getirilmesi düşünülebilen hususlarda olabilir, muhal şeylerde değil. Allahü teâlânın bir kişiye taşıyamayacağı bir dağı yüklemesi, onun da bu sebeple ölmesi câizdir; fakat kişiyi bir dağı taşırsa mükâfatlandırarak, taşıyamazsa cezalandırarak şekilde mükellef tutması câiz değildir.

Allahü teâlânın görülmesi

İnsanların âhirette Allahü teâlâyı görecekleri Ehl-i sünnet arasında ittifaklıdır. Dünyada (rüyada) görülüp görülemeyeceği ise ihtilaflıdır. Bazı âlimlere göre görülemez. Çünkü rüyada görülenler hayal ve misaldir; bu ikisi ise Allahü teâlâ hakkında muhaldir (olacak şey değildir). Bazı âlimlere göre, keyfiyet, cihet, karşı karşıya geliş, hayal ve misal olmaksızın mümkündür. Nitekim İmam Ebû Hanîfe, Ahmed bin Hanbel, Bâyezid Bistamî, Şah Şüca Kirmanî, Tirmizî, Kerderî gibi büyük âlimlerden rabbini rüyada gördükleri naklolunmuştur. Haddizâtında görülmesi mümkün olan bir varlığın uykuda veya uyanırken görülmesi arasında fark yoktur. Uykuda görme fiilini işleyen insanın kalb ve ruhudur. Rüya, insan için hasıl olan bir nevi müşâhededir.

Mâtüridiye mezhebindeki Sühreverdi gibi bazı sôfiyye büyükleri "Allahü teâlâ, kalb gözü ile müşâhede olunur" demiştir. Ebû İshak Gülâbâdî gibi bazıları ise "Dünyada Allahü teâlâ, baş gözü ile de, kalb ile de görülemez. Ancak, kalbde bir yakîn, kanaat hâsıl olur" demiştir. İmam Rabbânî demiştir ki: "Allahü teâlâ göz ile de, kalb ile de görülemez. Bu dünyada, kalblerin Allahü teâlâdan nasîbi, yakîn hâsıl olmaktan başka değildir. Buna, ister rüyet desinler, ister müşâhede desinler. Kalb göremeyince, göz elbette göremez. Bu dünyâda gözün Allahü teâlâyı görmesi mümkün değildir. Kalbde hâsıl olan yakîn, rüyet zannediliyor. Halbuki bu yakînin âlem-i misaldeki görünüşüdür; Allahü teâlânın değil". Çünkü, Âlem-i misalde her düşüncenin, her ma'nânın bir şekli vardır. Bu dünyâda, insana en iyi yakîn hâsıl eden şey, rüyettir. Kalbdeki yakîn de, âlem-i misalde, rüyet şeklinde görünüyor. Sôfiyye-i aliyyenin çoğu, böyle yanılarak, kalb ile gördük sanmışlardır.

Kur'an-ı kerimde bildirildiğine göre Musa aleyhisselâm Tûr dağına gelip de Rabbi onunla konuşunca, **"Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!"** demiş idi. Allahü teâlâ, **"Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sen de beni göreceksin!"** buyurdu. Allahü teâlâ o dağa tecelli edince, dağ paramparça oldu, Musa aleyhisselâm da bayıldı (A'râf: 143). Rüyet, dağın yerinde durmasına bağlanmıştır. İmam Mâtüridî buradaki tecelliye, Allahü teâlânın o dağda Musa aleyhisselâmın kendisini görebilmesi için bir hayat, ilim ve rüyet yaratmasından ibaret olarak izah eder. Yoksa Allahü teâlâ bir perde arkasında ve gizlenmiş bulunuyordu da, ortaya çıktı denemeyeceğini söyler. Buradan da anlaşılıyor ki, Allahü teâlâyı görmek mümkündür. **"Beni asla göremezsin"** hitabı, görmenin bu dünyada olmayacağını ifade eder.

İmam Mâtüridî'ye göre Cennet'te Allahü teâlânın görülmesi naklî delillerle câiz olmakla beraber, akıl bunu isbatlamaktan âcizdir. İmam Eşarî'ye göre buna aklî delil

ikâme etmek mümkündür. O da şudur: “Dünyada görmenin mümkün olması varlıktan doğar. Allahü teâlâ vardır, öyle ise görülmesi de câizdir”. Eş’arîlerden Fahrüddin Râzî, bu hususta Mâtüridiye gibi söylemektedir.

İmanda tereddüd

Kendisinde tasdik ve ikrarın mevcut olduğu kimse hakkıyla mü’mindir. **“İnşaallah mü’minim”** demesi doğru değildir. **“Elbette mü’minim”** demesi gerekir. İmam Şâfiî’ye ve dolayısıyla Eş’ariye mezhebine göre tam tersidir. İnsan şimdiki imanını söylerken **“Ben elbette mü’minim”** demelidir. Son nefesteki imanını söylerken **“Ben inşaallah mü’minim”** der. Fakat, burada da, şübheli söylemektense, elbette demek daha iyidir.

Hüsn ve kubh

Hüsn ve kubh, yani güzellik ve çirkinlik, akıl ile idrak olunur, bilinir. İlâhî emir ve nehiy de ona delâlet eder. Yani bir şey aklen güzel olduğu için dinen emrolunur; çirkin olduğu için nehyolunur. Eş’arîlere göre hüsn ve kubh akıl ile idrak olunmaz; şeriatle sâbit olur. Yani bir şey, dinen emrolunduğu için güzeldir; yasaklandığı için çirkindir.

Gayrimüslimler ibâdetle mükellef mi?

Mâtüridîlere göre gayrimüslimler sadece iman ile mükelleftir; ayrıca ibâdetle mükellef değildir. Âhirette de kendilerine yalnızca imandan sorulur ve bundan dolayı cezâ görür. İbâdetleri yapmadıkları için azap görmezler. Eş’arîlere göre gayrimüslimler imandan başka, ibadetle de mükelleftir. İbâdet etmediklerinden ötürü ayrıca azap görürler. Mâtüridiye’den Semerkandlı âlimlere göre gayrimüslimler ibâdetle gerek edâ ve gerekse itikad cihetinden muhatap değildirler. Buhârâlî âlimlere göre gayrimüslimler ibâdetle yalnız edâ cihetinden muhatap değildirler, itikad cihetinden muhataptır. Yani ibâdetlere inanmakla mükellef olup, yerine getirmekle mükellef değildirler. Iraklı âlimlere göre gayrimüslimler ibâdetle hem edâ, hem de itikad cihetinden muhataptır. Muteber olan kavi de budur. Gayrimüslimler iman edip ibâdet yapmadıkları için her ne kadar âhirette kendilerine azap edilecek ise de, müslümanlar onlardan dünyada iman edip ibâdet yapmalarını isteyemez.

Gayrimüslimler Cennete gider mi?

“Peygamber göndermedikçe azap etmeyiz” mealindeki âyet-i kerimeleri (İsrâ: 15, Kasas: 59) nazara alan İmam Eş’arî, kendilerine peygamber gönderilmeyen gayrimüslimlerin ehl-i necat olduğunu, yani cehenneme gitmeyeceklerini söylemiştir. Çünkü İmam Eş’arî, Şâfiî usulüne tâbi olduğu için, ibarelere çok ehemmiyet vermektedir. Ama akfî delillere ve şeriat sahibinin maksatlarını ön planda tutan İmam Mâtüridî, bunu gayrimüslimlerin peygamber gönderilmedikçe ibâdetten mesul tutulamayacağı mânâsına hamletmiş; Hazret-i İbrahim’in Kur’an-ı kerimde anlatılan yıldızlara, sonra aya, sonra güneşe bakarak, hepsinin battığını, o halde bunları böyle hareket ettiren ve asla batmayan (yok olmayan) bir yaratıcının bulunduğunu anlamak gerektiğini bildiren kıssasına (En’am: 76-78) bakıp, insanların akıyla bir yaratıcının varlığını bulmaya muktedir olduğunu, o halde akıyla bir yaratıcının varlığını bulamayanların ehl-i necat olmadığını söylemiştir.

Ehl-i necat demek, cehenneme gitmez demektir. Peki nereye gider? Onu ikisi de söylemiyor. Bu hususta sonra gelenler tarafından çok farklı söylenmiştir. Bazıları cennete girer demiştir. Bazıları A’rafta, yani cennet ile cehennem arasında bir yerde kalır demiştir. Muhyiddin Arabî gibi bazıları, kıyamet günü Hazret-i Peygamber onları dine davet eder; kabul eden cennete, etmeyen cehenneme gider demiştir.

Müşriklerin küçükken ölen çocukları için de bazıları **“Her doğan, müslüman fitratı üzere doğar”** hadîs-i şerîfi gereği cennete gider dedi. Bazıları **“Rabbimden müşrik çocuklarının cennete müminlere hizmetkâr olmasını diledim. Rabbim**

kabul etti. Çünkü onlar babaları gibi müşrik değildir. Önceki misaktadır (yani ezelde verdikleri iman sözü üzeredir)” hadîs-i şerîfi gereğince cennette müslümanlara hizmetçi olur dedi. Bazıları Cennet ve Cehennem arasında kalan A'raf adlı yerededir dedi. Bazıları, ilm-i ilahîde âkıl ve bâliğ oldukları zaman mümin olacağı belli ise cennete, değilse cehenneme gider dedi. Bazıları anne ve babalarına tâbi olarak cehenneme gider dedi. Nitekim Hazret-i Hadice, Hazret-i Peygamber'e Câhiliye devrinde ölenlerin çocuklarının hâlini sorduğu zaman **“Onlar ateşdedir”** cevabını almıştı. Bazıları Allah'ın dilediği yerededir dedi. Bazıları âhirette imtihan olunur ve mihnet çekerler dedi. Bazıları hayvanlar gibi toprak olurlar dedi. Bazıları ise sükûtu tercih etti. Bütün bunlar **İmam Süyûtî**'nin Tevşîh adlı eserinde zikredilmektedir. Hâdimî Berîka'da (C. I, s. 287-288) ve Kâdızâde Âmentü Şerhi'nde (s. 277) naklediyor. Görülüyor ki bu hususta hadîs-i şerifler ve kaviller muhtelifdir. Süyûtî sahih kavli, **İmam Muhammed**'den ve Devânî'nin **Nevevî**'den naklettiği üzere Allahü teâlâ günahsız hiç kimseye azap etmeyeceği vechile bunların cehennemlik olmadığı istikametinde bildiriyor.

Bu mesele, İmam Rabbani hazretlerinin Mektûbât'ında da ele alınmaktadır (I. Cild 259. mektub) Kelâmda müctehid olan İmam Rabbânî, şöyle diyor: “Ebû Mensur Mâtürîdî ve yetiştirdiği büyükler, acaba neden Allahü teâlânın varlığını ve birliğini aklın yalnız başına bulabileceğini söylediler? Dağda, çölde yetişip de putlara tapanların, peygamberlerden haberi olmasa bile Cehenneme gideceklerini söylediler. Akılları ile bulmaları lâzım idi, dediler. Biz böyle anlamıyoruz. Bunların kendilerine, hakikat duyurulmadıkça, kâfir olmayacaklarını söylüyoruz. Bu haber de, peygamberler ile gönderilmektedir. Evet, Allahü teâlâ, akli, doğru yolu bulmak için yaratmış ise de, yalnız başına bulamaz. Akla, o yol haber verilmedikçe, şiddetli azap yapılmaz.”

Şöyle bir sual sorulsa: “Dağda yetişip, hiç bir din duymayıp puta tapan müşrikler, Cehennemde sonsuz kalmazsa, Cennete girmesi lâzım gelir. Bu da olamaz. Çünkü müşriklere, Cennet haramdır, yani yasaktır. Bunların yeri Cehennemdir. Nitekim, Allahü teâlâ, Mâide sûresi yetmişbeşinci âyetinde, İsâ aleyhisselâmın meâlen, **(Allahü teâlâdan başkasına tapınanlar, başkalarının sözlerini Onun emirlerinden üstün tutanlar, Cennete giremez. Onların konacağı yer Cehennemdir)** dediğini beyan buyurdu. Âhirette Cennet ile Cehennemden başka yer de yoktur. A'raf'ta kalanlar, bir müddet sonra Cennete gideceklerdir. Sonsuz kalınacak yer, ya Cennettir, ya Cehennem! Bunlar hangisinde kalacaktır?”

“Bu suali halletmek için, Fütûhât-i Mekkiyye sahibinin [Muhyiddin el-Arabî]: (Peygamberimiz, kıyâmet günü, bunları dine davet eder. Kabul eden Cennete, etmeyen Cehenneme sokulur) sözü, bu fakire iyi gelmiyor. Çünkü âhiret, mükâfat yeridir, hesap yeridir. Emir yeri, iş yeri değildir ki, oraya peygamber gönderilsin! Çok zaman sonra, Allahü teâlâ, merhamet ederek, bu meselenin hallini ihsan eyledi. Şöyle bildirdi ki, bu müşrikler, ne Cennette, ne Cehennemde kalmayacak, âhirette diriltildikten sonra, hesaba çekilip, kabahatleri kadar mahşer yerinde azap çekecektir. Herkesin hakkı verildikten sonra, bütün hayvanlar gibi, bunlar da, yok edileceklerdir. Bir yerde sonsuz kalmayacaklardır. Herkesin akli birçok dünya işlerinde bile şaşırıp yanılırken, iyiliklerine, merhametine son bulunmayan sahibimizin, peygamberleri ile haber vermeden, yalnız akılları ile bulamadıkları için, kullarını sonsuz olarak ateşte yakacağını söylemek, bu fakire ağır geliyor. Böyle kimselerin sonsuz olarak Cennette kalacaklarını söylemek, nasıl çok yersiz ise; sonsuz azap çekeceklerini söylemek de öyle yersiz oluyor. Nitekim, itikadda ikinci imamımız Ebul-Hasen Eş'arî, bunların Cehenneme girmeyeceklerini söylüyorsa da, bu sözünden, Cennette kalacakları anlaşılıyor. Çünkü ikisinden başka yer yoktur. O halde cevabın doğrusu, bize

bildirilendir. Yani bunlar mahşer günü, hesapları görüldükten sonra, yok edileceklerdir. Bu fakire göre, kâfirlerin çocukları da böyle olacaktır. Çünkü Cennete girmek, iman iledir. Ya kendisi iman etmiş olacak, veya imanlının çocuğu olduğu için, yahud ana-babası birlikte mürted olunca [dinden çıkınca], kendisi dârülişlâmda kaldığı için imanlı sayılmış olacaktır. Dârülişlâmda bulunan müşriklerin çocukları ve zimmîlerin [gayrimüslim vatandaşların] çocukları da dârülharbdeki kâfirlerin çocukları gibidir. Çünkü bu çocuklarda iman yoktur. Bunlar Cennete giremez. Cehennemde sonsuz kalmak da, tekliften sonra inanmamanın cezâsıdır. Çocuk ise, mükellef değildir. Bunlar hayvanlar gibi diriltip, hesapları görüldükten sonra yok edileceklerdir. Eskiden bir peygamberin vefatından sonra çok vakit geçip, zâlimler tarafından din bozularak unutulduğu zamanlarda yaşayıp, peygamberlerden haberi olmayan insanlar da kıyâmette böyle sonradan tekrar yok edileceklerdir.”

İmam Rabbânî hazretleri bu sözyle Mâtüridiye ile Eş'ariye mezhebinin sözlerinin arasını bir bakıma bulmuş oluyor. İnsan, aklıyla düşünerek yaratıcının varlığını bilebilir. Ancak emir ve yasaklarla muhatap olmak, bir peygamberin bildirmesiyle olur. Bir yaratıcının varlığının bilgisi kendisine ulaşan bir kimse, düşünmezse ve düşünmediği için anlamaz ve iman etmezse veya düşünüp bulduktan sonra, bu akla ve fenne uygun değildir diyerek iman etmezse, mesul olur. Kendisine bir peygamber tebliği ulaşmadığı için, aklıyla düşünmeyip, bir yaratıcının varlığını anlamayan kimse, iman etmiş sayılmaz; ancak mesul de olmaz. Cennete de, Cehenneme de girmez. Kâfirlere yapılan azap, buna yapılmaz. Hesabı görüldükten sonra, hayvanlar gibi, toprak olur, yok olur. İmam Rabbânî hazretlerinin, kıyamette hayvanların toprak olmasına kıyas ederek bu ictihada vardığı anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Rabbânî hazretleri Mebde ve Me'âd kitabının otuzuncu fıkrasında der ki, “Kelâm ilmine ait meselelerde bu fakirin kendine mahsus görüşü ve hususî ilmi vardır. Mâtüridiye ve Eş'ariye arasındaki ihtilâflı meselelerin çoğunda, o meselenin anlaşılması başladığı zaman hakikatin Eş'ariye tarafından olduğu malum oluyor. Fakat keskin görüş ve firâset nuru ile bakılınca, açıkça anlaşılıyor ki, hak, Mâtüridiye tarafındadır. Kelâm ilmindeki ihtilâflı meselelerde, bu fakirin reyî Mâtüridî âlimlerinin görüşüne uygundur.”

Allahü teâlânın var olduğunu, bir olduğunu anlamak için, tabiattaki nizâmı incelemek; peygamberlerin haber vermelerinden ve bu haberleri işiterek, okuyarak öğrendikten sonra farz olmaktadır. Hanefî âlimi İbni Âbidîn hazretleri Reddül-Muhtar'ın mürted bâbında buyuruyor ki: “Buhârâ âlimleri dediler ki, peygamber gönderilmeden, tebliğ yapılmadan önce teklif yapılmaz. Eş'arî mezhebi böyledir. Muhtar olan kavî de budur. Bu âlimler, (Yerleri ve gökleri ve kendini gören, akli başında bir kimsenin Allah'ın varlığını anlamaması özür olmaz) sözünden murat ve maksat, peygamberlerden işittikten sonra, anlamaması özür olmaz demektir, dediler. Bu takdirde İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin: (İnsanların akıllarıyla Allah'ı bilmeleri vâcib olurdu) kavlindeki (vâcib olurdu) kelimesinin manasını (lâyık olurdu) manasına hamletmek gerekir.” Demek ki Hanefî âlimlerinden bir kısmı da İmam Eş'arî'nin görüşündedir.

Netice itibariyle İmam Rabbânî hazretlerine göre: Şâhikü'l-cibâl yani dağlarda yaşayıp kendisine peygamber tebliğatı ulaşmayan veya ehl-i fetret, yani bir peygamberden çok zaman geçip, iman bilgilerinin unutulduğu veya zâlimlerce değiştirildiği bir zamanda (fetret devrinde) yaşayan müşrikler cehenneme gitmeyecek, hayvanlar gibi yok edileceklerdir. Kâfirlerin küçükken ölen çocuklarını da böyledir.

Şu kadar ki, dağlarda veya fetret devrinde yaşayıp, peygamber tebliğatı kendisine ulaşmayan, fakat tevhid inancında olanlar ve bunların küçükken ölen çocukları böyle değildir. Bunların Mâtüridî ve Eş'arî mezhebine göre ehl-i necat olup, cennete gidecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim Kâdızâde Ahmed Efendi, Ferâidü'l-Fevâid

adındaki Âmentü Şerhi'nde diyor ki: "Akli olana özür ve bahane yoktur. Eğer câhil, İslâm dinini işitmeyip, nazar ile sahih marifet elde ederse, hakikaten mümin olup, Cennetlik olur. Eğer imandan ve küfrden birini elde edemezse, mazur olup, hükmen mümin kılınıp, Cennet ehli olur. Küfr itikad ederse, mazur olmaz, kâfir olur, Cehennem ehli olur. Zira ehliyeti olduğu açıktır. Âlimlerin çoğu Ebû Hanife mezhebini böyle beyan ettiler. Bazıları İmam-ı A'zam'a göre İslâm dinini duymayıp, küfr ve iman etmeyen mazur olduğu gibi; dini duyup, mukaddem tertiplerde [yani İbrahim aleyhisselâm kıssasında anlatıldığı üzere kâinattaki düzene bakarak Allahü teâlânın varlığını ve birliğini anlamakta] hata edip kâfir olan dahi mazur olur dediler. Eş'arî'den İslâm dinini duymayan, kâfir de olsa mazurdur. Ehl-i cennettir. Buna delil İsrâ sûresi onbeşinci âyet-i kerimesinin sonu olan (Biz bir ümmete resul gönderip hak yoluna davet etmeyince, azab etmeyiz) kelâmını göstermektedirler. Hanefiler tarafından bu âyet-i kerime şer'î hükümler hakkında olup, ma'rifet hakkında değildir. Bu bildirilen ayrılıklar, ayırıcı akıl hakkındadır." (İstanbul 1978, s. 22-23)

İmam Gazâlî hazretleri Türkçeye de çevrilip basılmış olan Faysalü't-Tefrika kitabında, "Hazret-i Muhammed'in ismini hiç işitmeyenlerle, ismini işitse bile vasıf ve hususiyetlerini işitmeyenler veya bu vasıfları zıdlarıyla beraber işitenler rahmet-i ilahiyyenin şümulünde olup ehl-i necattır. Bugün İslâm daveti kendilerine ulaşmayan Rumlar ve Türkler böyledir. Çünkü bunlar Hazret-i Peygamber'i belki işitmiştir ama, hayalî veya yalancı bir şahıs olarak işitmiştir" diyor. (Kâhire 1325/1907, s. 22 vd.) Bu da İmam Rabbânî hazretlerinin yukarıda zikredilen kavliyle benzemektedir. Nitekim bugün bütün dünyada Hazret-i Peygamber ve tebligatı doğru olarak herkes tarafından bilindiği kat'î olarak söylenemez. Hele İslâmiyet aleyhinde yoğun bir propagandanın yürütüldüğü zamanda, basit insanların İslâmiyet ve Hazret-i Peygamber hakkında doğru bir bilgi öğrenmesi fevkalâde zordur.

Yeri gelmişken, Eş'arîler fetret ehline ehl-i necat dediği için, kendisi de Şâfiî-Eş'arî olan Said Nursî Efendi eserlerinde, bugün dünyada yaşayıp İslâmiyeti hakkıyla işitmemiş olan gayrimüslimlerin ehl-i fetret olup cennete gideceğini söylemektedir (Kastamonu Lâhikası, s. 69-70, 111; Mektubat, 28. mektup, 8. mesele, s. 385). Bu sözü doğrudur. Ancak bunlardan onbeşinden küçük olanların ne dinde olursa olsun şehid olacağı; onbeşinden büyük olanların ise cihan harbine sebebiyet vermeyip, masum ve mazlum iseler şehid olacağı sözü problemlidir. Bir çocuk onbeşinden önce de bülûğa erebilir ve şer'en mükellef hâle gelir. Ayrıca eğer bu gayrimüslimler hakikaten ehl-i fetret iseler, ehl-i necattır. Ehl-i necat, ehl-i cennet kabul edilse bile; şehidlik ancak Allah yolunda ölen müslümanlar için sözkonusudur. Hükmi şehidlik gibi istisnâî bir hâli burada mevzubahis etmek, doğrusu söz götürür. Üstelik cihan harbine sebebiyet verip vermemenin ahkâm-ı islâmiyye bakımından bir ehemmiyeti yoktur. Bu, siyasî bir keyfiyettir. İmana tealluk etmez. Nitekim bu harbe sebebiyet verenlerin bir kısmı da Müslüman Türkler arasından çıkmış olup, Said Nursî Efendi'nin eserlerinde bunlardan övgüyle bahsedilmektedir. Bir başka enteresan husus da, bu eserlerde müsamahaya mazhariyet kazananların hep Hıristiyanlar olmasıdır. Halbuki bu mantıkla Yahudîlerin de ehl-i necata dâhil edilmesi beklenirdi. Yahudîlerin, tevhide Hıristiyanlardan daha yakın olduğu herkesçe malumdur. Avrupa'da tarih boyunca hunharca katledilen, mallarına el konulan ve yurtlarından atılan Yahudîlerin sayısı, mazlumen ölen Hıristiyanlardan az değildir.

MÂTÜRİDİYE ve EŞ'ARİYYE ARASINDAKİ İHTİLAFLI KONULARIN TAMAMI

(Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin el-Berîka Şerhu't-Tarîka, İstanbul 1325, I/317 vd.)

Mâtüridiye ulemâsının cumhuru dedi ki:

1- Allahü teâlâyı şer'an değil, aklen bilmek vacibdir.

2- Allahü teâlâ şayet insanlara bir resûl göndermeseydi, elbette onlara Allahü teâlâyı bilmek vâcib olurdu.

3- Yaratıcı olan Allah, sıfatlarıyla ve hakkıyla bilinir.

4- Hakikatte vücûd ve vâcib zâtın aynıdır.

5- Bazı şeylerin güzelliği ve çirkinliği akıl ile idrak edilir.

6- Fiil sıfatlarının hepsi, hakikî zâtî sığata râcidirler. Bu ise tekvindir, yaratıştır. Bu, ademden vücûda, yani yokluktan varlığa çıkartmanın mebbeidir, başlangıcıdır. Fiilî sıfat da zâtî sıfat gibi hakikî sıfattır, itibarî değildir. O halde fiilî sıfatlar da kadîmdir, Allahü teâlânın zâtıyla kâimdir.

7- Her zâtî veya fiilî sıfat; vâcibül-vücûddur; mümkünül-vücûd değildir.

8- Fiilî sıfatları için -hâlık, bârî ve rezzakda olduğu gibi- kudretin dışında bir kudrete râci olmayan, bilakis tekvîne râci olan isimler vardır.

9- Tekvin, mükevvenin aynı değildir. Biri kadîm, ezeldir; öbürü hâdistir, sonradan olmalıdır. Eş'arîlere göre ikisi de aynıdır ve hâdistir.

10- Bekâ, zâid bir sıfat değildir.

11- Sem' ve basar, yani işitmek ve görmek, işitilene ve görülene bilmenin dışında iki sıfattırlar.

12- Koklananı, tadılanı ve dokunulmanı idrak etmek, Allahü teâlânın şanında, ilmin gayrı olan bir sıfat değildir.

13- Allahü teâlânın fiilleri, hikmetler ve maslahatlarla mualleldir.

14- Allah'ın irâdesi; rızâ ve muhabbeti gerektirmez. Yani irâde ettiği şeyden râzı olduğu mânâsına gelmez.

15- Allahü teâlâ ezelde mütekellim, yani konuşandır; ezelde konuşurucu, yani mükellim değildir.

16- Kur'ân-ı kerîmin bazısı bazısından a'zamdır, daha büyüktür.

17- Ezelî hitap, ma'dûma (yok olana) tealluk etmez. [Ma'dûm, yani mevcut olmayan şey, zihnin dışında ne bizzat ve ne de başkasına bağılı olarak bulunan şeydir. İlahî irade, fiil ile beraber bulunur. Eş'arîlerden bazıları da böyle söyler. Eş'arîlerin cumhuruna göre ma'dûm da ezeldir. Nitekim Allahü teâlânın ezelde dilediği olur, dilemediği olmaz, denir; Allahü teâlânın olmayacağını dilediği şey olmaz, denmez.]

18- Eşyanın var olması, îcad iledir; "kün" hitabıyla değildir. *Pezdevi'*ye göre; o hitab ile beraber icâddır.

19- İman ne artar ne eksilir. Bu Eş'arîlerden İmâmül-Haremeyn'in de görüşüdür.

20- İmanda istisnâ (inşaallah demek), ne hâlde, ne istikbalde câiz olmaz.

21- Hâlihâzırdaki şakî, saîd olabilir ve aksi de olabilir.

22- Rüyeyin yani Allah'ı görmeyin, her mevcuda tealluku câiz ise de, ancak işitmenin her mevcuda tealluku câiz olmaz.

23- Allahü teâlânın kelâm-ı nefsi denilen kelâmını işitmek mümkün değildir. Musa aleyhisselâm kelâm-ı nefsiyi işitmedi. Bilakis harflerden ve seslerden telif olunmuş bir kelâmı işitti. Eş'ariye'ye göre mümkündür. Nasıl görülmek mümkünse, işitilmek de mümkündür. Mâtüridiyeye göre işitilemez. Eş'arîlerden İsferyâyinî de işitilemez diyor. Eş'arîlerden Bakıllanî, normalde işitilemez ama, Cenab-ı Hak dilediği kimselere işittirebilir demiştir.

24- Teklif-i mâ lâ yutâk câiz olmaz. Yani takat getirilmeyen şeyle teklif câiz değildir.

25- Mutî'ne azab edilmesi, kâfirin de nimetlendirilmesi aklen câiz olmaz. Çünkü hikmete muhaliftir. Bir şeyi yerinin dışına koymaktır. Yine mü'mini cehennemde ebedî kılmak ve kâfiri de cennette gayrimüslimlerin ebedî kılmak aklen câiz değildir.

26- Allahü teâlâ uykuda, yani rüyada görülmez. Mâtüridiye ulemâsının çoğu, Eş'arîler gibi görülebilir dedi.

27- Rûya bâtil bir hayal değildir. Bilakis ruh için tahkikî olarak, misaliyle bir nevi müşahededir.

28- Kulun kendisiyle tâatı işlediği kudret, kendisiyle mâsiyeti işlediği güç ve kudretin aynıdır. Şuna göredir ki, bir tek kudret, iki zıdda sâlihtir, elverişlidir.

29- Bizden bir tek ilim, iki veya daha çok ma'lûma tealluk eder.

30- Enbiyâ *aleyhimi's-selâm*, ölümlerinden sonra da yine hakikaten enbiyâdırlar. [Dolayısıyla bir peygamberin şeriatı, kıyamete kadar bâkidir ve nesholunmadıkça sonra gelen peygamberin de şeriatidir. Eş'ârîlere göre bir peygamberin vefatıyla, yeni bir peygamber gelmişse, öncekinin şeriatinin hükmü sona erer.]

31- Peygamber *aleyhisselâmın*, şer'î hükümlerde vahy ile veya rey ile veya ictihâd ile amel etmesi câiz olur. Onun tafsilinde her ne kadar ihtilaf olursa da böyledir. [Eş'ârîlerden Bakıllanî ve Gazâlî, Hazret-i Peygamber'in ictihad ile hüküm verdiği dair delilleri kabul etmemekle beraber, bunun hilâfına da delil olmadığı için tevakkuf etmiş, yani bu hususta kesin bir söz söylememiştir.]

32- Mukallidin imanı sahihtir. Her ne kadar imânına delil aramayı terketmekle âsî olsa da.

33- Delile dayanan îmanda bütün itikadî meseleler hakkında aklî delil lâzım gelmez, bilakis Resûlullah aleyhisselâmın kavline dayandırmak kâfi gelir. Bunda bir nevi düşünceye sevkette vardır.

34- İsim müsemânın dışında değil, bilakis aynıdır.

35- Hikmet, kendisi için âkibet-i hamîde olan şeydir. Sefeh ise onun zıddı üzeredir. Yoksa hikmet ne fâilinin kasdı üzere vâki olan şeydir, ne onun zıddı üzerine vâki olan şeydir; ne de kendisinde fâil için veya fâilin gayrı için bir menfaat bulunan şeydir; ve ne de onun zıddı olan bir şeydir.

36- Kulun fiili, kesb ismini alır. Halk, yani yaratma ismini almaz. Derim ki: Bu söz götürür. Şu kadar ki, Eş'ârîler, Mutezile gibi kulun fiiliyle oluşa halk demezler.

37- Allahü teâlâ'nın fiili, yaratma ismini alır. Kesb ismini almaz. Bu da evvel ki mesele gibidir. Nitekim gelecektir.

38- Fiil ismi, bedel yoluyla, hem Allahü teâlânın halketmesine, hem de kulun kesbine mecâzen şâmidir. Şu kadar ki, Eş'ârîler, Mutezilenin hilafına kulun fiiline halk demezler.

39- Âlet olmaksızın vâki olan şeye halk; âlet vasıtasıyla vâki olan şeye kesb denir. Denildi ki, sahib-i kudretin teferrüdü sözkonusu ise halk; değilse kesbdir.

40- His uzuvlarından birisiyle bir şeyi hissettirmek ilim değildir, bilakis o onun için bir âlettir.

41- Erkeklik nübüvvetin şartıdır. Kadından peygamber gelmez.

42- Vurmanın akabinde hâsıl olan elem, kırmanın akabinde hâsıl olan kırılma, kulun fiili değildir. Çünkü kudretinin mahallinde kâim olmayan bir şeyi iktisâb etmesi (işletmesi) muhâl görülmüştür.

43- Sahih nazarın fayda vermesi, kesb ve yaratmanın mecmûu iledir. Sadece yaratma ile değildir.

44- Kulun kudreti, fiilinde müessirdir. Kulun müessir olmayan kudreti yoktur.

45- İletler ve sebepler kuvvetler ve tabiatlar gibi olup kendilerinden meydana gelecek olan eserlerde âdi olarak değil, hakikaten müessirdirler.

46- Bir tek makdûrun [takdir edilmiş şeyin], iki kâdirin kudreti arasında vâki olması câiz olur. Nitekim yine *Eş'ariye'nin* bazısının mezhebi budur.

47- Ruhlar cisim değildir. Cismânî de değildir. Bilakis maddeden mücerred şeylerdir.

48- Bazı ahkâm, peygamber gelmeden önce, Allahü teâlâ'nın onunla ilgili ilmi yaratmasıyla bilinir. Yani kesb olmaksızın bilinir. Nebinin tasdikinin vâcib olması ve

zararlı yalanın haram olması gibi. Veya kesb ile beraber nazar ile ve mukaddimelerin tertibiyle bilinir. Bazen de ancak Kitab ve Sünnet ile bilinir.

49- Allahü teâlâ'nın sıfatları bir bekâ ile bâkidirler ki o; o sıfatın kendisidir.

50- Mümâselet (denklik); ancak bütün evsafa ortak olmakla olur. [Allahü teâlânın dengi ve benzeri yoktur. İki şeyin benzer olmasının ölçüsü biri için câiz olan vasıfların, diğeri için de câiz olmasıdır. Eş'arîlere göre benzerlerin ölçüsü birbirlerinin yerini tutabilmeleridir.]

51- Mümâselet (denklik); nev'ilerine şâmil olan bir cinstir. Bu nev'iler ise müşâbehet; birbirine benzer olmak, birbirine müsâvi olmak gibidir. Cinsin ismini nev'ilerinden her bir nev'i üzerine itlâk câizdir. Bu mes'ele ihtilaflıdır.

52- Müteşâbihler; icmâlen te'vil olunur ve tafsilâtları Allahü teâlâ'ya havale edilir.

53- Müteşâbihlerin hükmü bu dünyâda, onlardan muradın bilinmesinden umudunun kesilmesidir.

54- Kazâ ve kader; ezelf irâdenin gayrıdır.

55- Nebînin gaybı bildiğine kâil olan (inanıp söyleyen), kimsenin küfrüyle hükmedilir.

56- Her bir müctehid; isabet edici değildir. Hak birdir.

57- Lafzi delîl; eğer bir tek mânâ üzerine tevârüd ederse, onu bu mânâdan uzaklaştıracak başka bir delil olmasa bazen yakın ifâde edebilir.

58- Allahü teâlâ'nın sevmesi, beğenmesi mânâsınadır. Mutlak irâde ve idrak değildir. Öyle ise tâatin gayrına taalluk etmez.

59- Kâfir; dünyada nimetlenir.

60- Kâfir ibâdetlerin edâsiyle mükellef değildir.

61- Nebîler, kasten işlenen küçük günahlardan ve mutlaka büyük günahlardan masumdurlar.

62- Daha faziletlisi varken, az faziletli olan kimsenin imameti sahih olur.

63- Ölüm; canlılığın bünyesinin bozulmasıdır, yoksa hayat şanından olan şeyden hayatın yokluğu değildir. Veya bir ârazdır ki, Allahü teâlâ onu, o canlıda halkeder (yaratır).

64- Ârazlar îade olunmazlar. Binaenaleyh mürted tekrar imana gelirse, ibadetleri geri dönmez.

65- Ye's hâlinde [şon nefeste] tevbe makbuldür.

66- Güzellik veya çirkinliğin düşmeyi kabul etmediği bir şeyin neshi câiz olmaz. İmamın vâcib olması ve küfrün haram olması gibi. [Bu bakımdan her şeriatte küfr haram ve imam (müminlerden bir devlet reisi) vâcib idi.]

67- Güzellik ve çirkinlik aklen idrak olunan şeylerde, emrin ve nehyin medlûlüdür. Yani delâlet ettiği şeydir. Bazıları indinde ise emreden ve yasaklayanın hikmetine binaen mutlaka idrak olunan şeyde emrin ve nehyin medlûlüdür.

68- İkrar, imanın cüz'üdür. Her ne kadar Eş'arîler gibi bazıları indinde bir şart ise de. [Bu bakımdan Mâtüridiye imamlarına göre yalnız kalble iman kâfi gelmez; iman eden kimse, konuşmaya kâdir ise, bunu bir defa olsun ikrar etmezse, nezd-i ilahîde de iman etmiş sayılmaz.]

69- Bir dağın zirvesinde bir insan olsa ve ona davet vâsil olmasa, onun üzerine istidlâl müddeti içinde yaratıcı bir Allah'a iman etmek vâcib olur, ameller vâcib olmaz. İman; Allahü teâlâ'nın varlığı ve birliği ve kendisine lâıyk olan ilim kudret, irâde gibi sıfatlarla tavsifi kendisine lâıyk olmayan şeylerden tenzihi şeklinde vâcib olur.

70- Akıl için bazı şer'î şeyleri idrâk etmekte bir medhal vardır. Her ne kadar hüküm hakkında onun için böyle olmasa bile.

71- Onlar [Mâtüridîler] hâli isbat ettiler. Nitekim *Tavzîh* adlı eserde zikredilmiştir.

72- Resûlleri göndermek vacibdir. Hikmete lâıyk olan budur mânâsında vacibdir.

73- İstitaat; fiil ile beraberdir. Derim ki; burada bir şey vardır ki, *Şerh-i Akaid'e* müracaat ettiğimiz zaman gerçeği görmüş oluruz. Evet bazen bu, bazı Eş'arîlere nisbet olunur. Eş'arîlerin çoğunluğu buna muhalefet etmiştir. İşte bu bizim için onların kitaplarından hazır bulunan şeylerdir. Her ne kadar nefsinde onun üzerine zâid ise de. Zikr olunanların bir kısmı diğer bir kısmına raci olur. Allahu Teâlâ en iyi bilendir.

www.ekrembugraekinci.com